

Kyrkås kyrka

Restaurering av lanternin och torntak, 2021

Östersunds kommun, Jämtlands län, Härnösands stift

Henrik Ylikoski

RAPPORT – JAMTLI 2021:18
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel. 063-15 01 00

Fax 063-10 61 68

© Jamtli 2021

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungqvist

Bilder: Henrik Ylikoski där ej annat anges.

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

Inledning.....	3
Karta.....	4
Antikvariska resonemang	5
Befintligt utseende och skador före åtgärder	6
Tornhuv	6
Lanternin.....	6
Genomförda åtgärder och iakttagelser	10
Lanterningolv	15
Lanternin.....	19
Takavvattning.....	24
Tak lanternin	24
Staket.....	24
Produkter.....	25
Administrativa uppgifter	26

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2019-10-29 tillstånd till ändring av kyrkobyggnad, byte av takplåt och rötskadade delar av trästomme på torn, med mera, på Kyrkås nya kyrka, Östersunds kommun, i enlighet med ansökan daterad 2019-10-08. Som underlag till ansökan låg skadeinventering, samt tillkommande beskrivning upprättade av Bygg och miljö, Hans Elfner AB 2012-01-17 och Tyréns AB 2019-07-03.

Huvuddelen av arbetet genomfördes mars till april 2021 och innefattade byte av trasigt plåttak samt reparation av bärande delar i tornet som blivit angripna av röta och svamp. Plåtarbeten utfördes av Winther bygg AB, träarbeten av Hammerdals bygg. Jamtli har genom antikvarie Henrik Ylikoski ansvarat för antikvarisk medverkan och följt arbetets olika skeden.

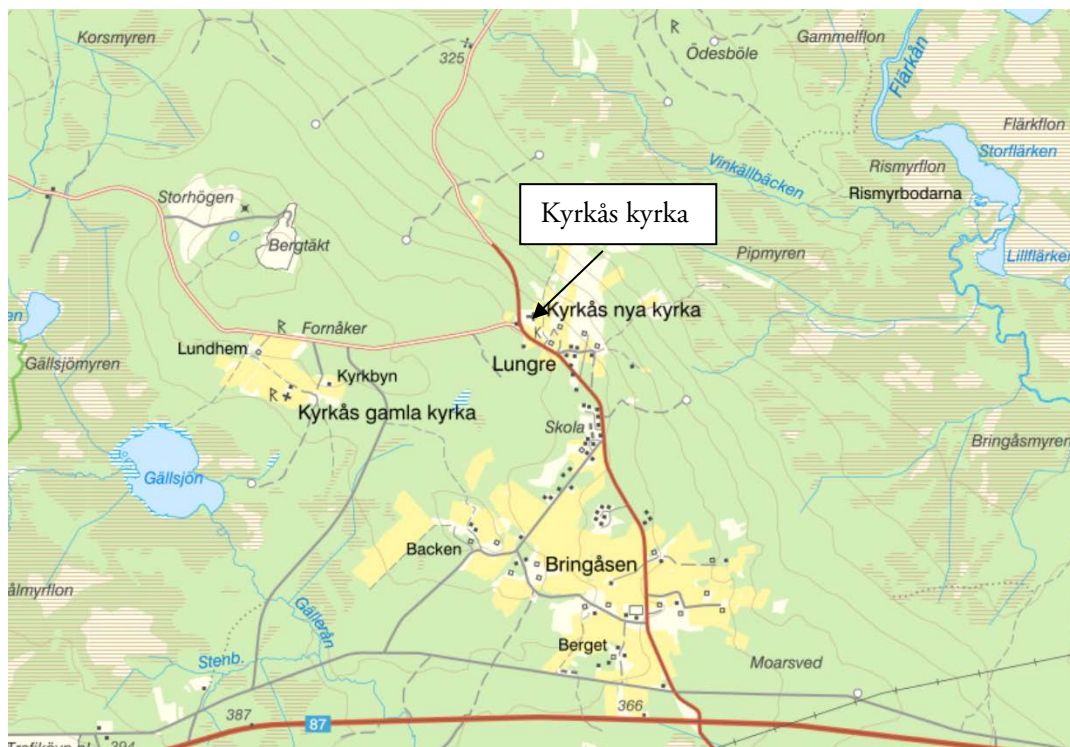
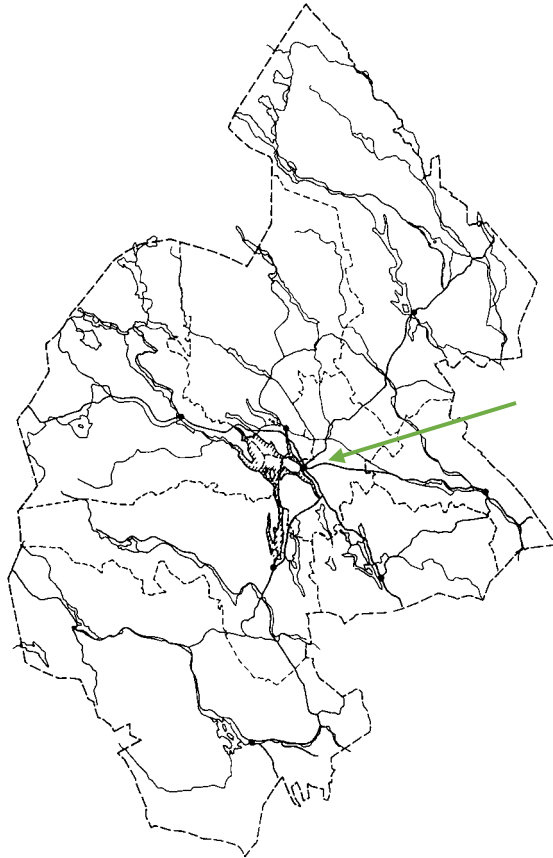
Slutbesiktningen genomfördes 2021-04-27 då beställare och entreprenör närvarade. Arbetet som helhet har följt de handlingar som låg till grund för länsstyrelsens beslut och de anvisningar som lämnats av medverkande antikvarie. Arbetena kan anses ha utförts på ett antikvariskt godtagbart sätt.

Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör ombyggnaden finns i läns-museets arkiv.

Östersund 25 augusti 2021

Henrik Ylikoski
Antikvarie

Karta

Ur Lantmäteriets öppna data

Historik

År 1839 påbörjades uppförandet av en ny kyrka i byn Lungre. För ritningarna stod byggmästaren Anders Åkerlund, bearbetade av Fredrik Wilhelm Scholander vid Överintendentsämbetet. Vid uppförandet kom dock kyrkan att bli både bredare och längre än ritningen angav. Kyrkan stod klar 1845. Den var ursprungligen försedd med papptak. Redan år 1855 ersattes dock papp-taket på långhuset av ett spåntak. Torntaket försågs år 1899 med plåt. År 1948 ersattes långhus-takets spåntäckning med koppar. En exteriör restaurering (omkalkning och ommålning) genomfördes 1981. År 1994 genomfördes ytterligare en exteriör restaurering. Även denna gång handlade det om kalkning och målning av fasaden.

Byggnaden

Kyrkan utgörs av ett rektangulärt långhus med torn i öster, inrymmande sakristia. Denna lite udda lösning har även kommit till användning i tillexempel Ytterhogdals kyrka (klar 1809). Huvudingången är som brukligt i väster. Kyrkan är uppförd av gråsten (tegel i dörr- och fönsteromfattningar) med vitputsad fasad. Över långhuset ligger ett valmat sadeltak. Tornet är försett med ett flackt tak med en fyrkantig lanternin, med rundbågiga öppningar, täckt av ett tälttak med kors och korsglob. Långhuset har koppartak, medan torntaket är av plåt.

Antikvariska resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk restaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Det är denna typ av skador som har åtgärdats på Kyrkås kyrka. Upplevelsen av byggnaden är densamma som före insatsen. Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som "originaldelar" kunna berätta om gångna tiders liv/byggnadsteknik och de förändringar som med åren krävt ändringar och omDispositioneringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde på 2020-talet.

Befintligt utseende och skador före åtgärder

Tornhuv

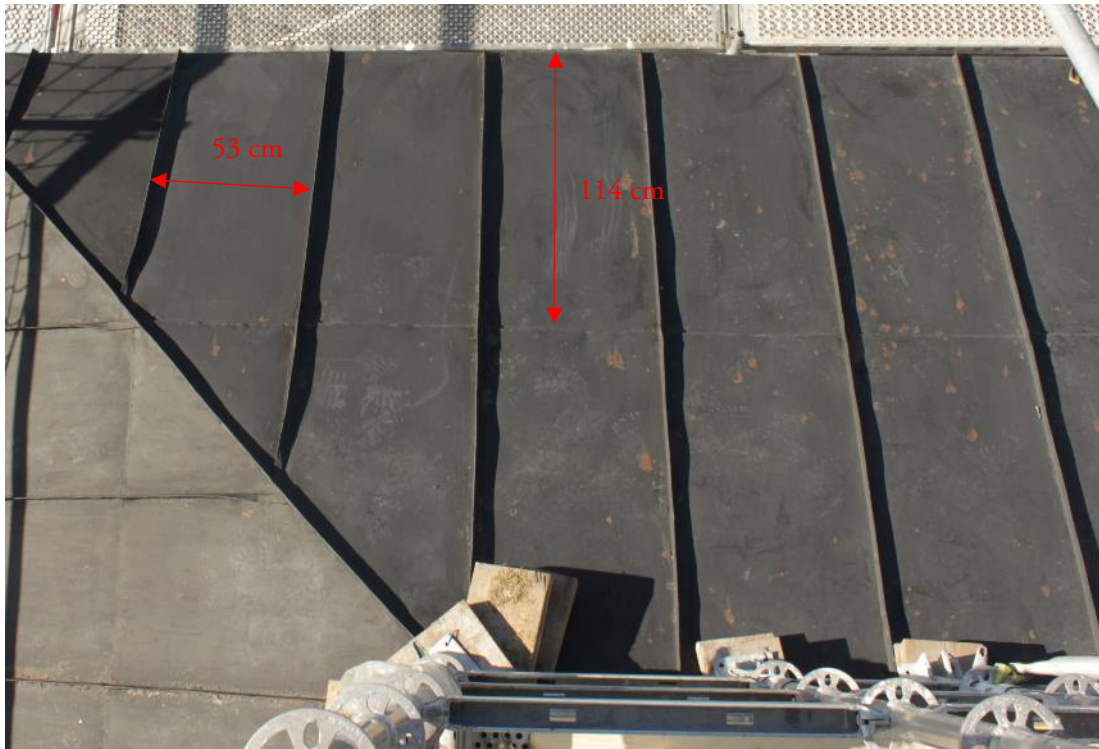
Tornhuven hade före åtgärd ett svartmålat, enkelfalsat plåttak med skivtäckning (skivstorlek 114x53 cm). Plåten var i dåligt skick och angripen av rost. Rötskador och svamppåväxt förekom på tornhuvens rote, takstolar och lanterninens golvbjälklag.

Lanternin

Lanterninen är plåtklädd. På utsidan går plåten ända upp till taklisten i trä. På insidan går den upp till början på öppningarnas bågar. Plåtarna var före åtgärd endast spikade (inga falsar). På utsidan var plåttäckningen tre plåtar hög, på insidan två.

Figur 1 Plåttaket på tornhuven innan åtgärd.

Figur 2 Tornhuven hade före åtgärd ett svartmålat, enkelfalsat plåttak med skivtäckning (skivstorlek 114x53 cm).

Figur 3 Plåten var angripen av rost.

Figur 4 Plåttäckning på lanterningolvet före åtgärd (foto: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg AB).

Figur 5 Rötskador och svampangrepp förekom i konstruktionen före åtgärd.

Figur 6 Utsida lanternin under pågående rivning.

Figur 7 Insida lanternin före åtgärd. På insidan går plåten upp till början på öppningarnas bågar.

Genomförda åtgärder och iakttagelser

Tornhuv

När plåten togs bort på tornhuven, upptäcktes att undersidan av plåten hade, vad som uppfattades som tjära på undersidan. Längre tillbaka ströks undersidan av plåttak med linolja. Möjligen var det linolja på baksidan av plåten. Under plåten låg först en äldre tjock takpapp, lagd med horisontella våder (95 cm höga) spikade med vanlig pappspik. På tornvinden återfanns en etikett med texten *ASFALT-TAKPAPP* från Munksjö Pappers Bruk i Jönköping. Möjligen är det den pappen som låg direkt under plåten(?). Papplagret hade lagats i med mindre bitar. Under detta fanns ett äldre papptak lagt i rombmönster. Det var spikat med handsmidd pappspik. Pappersarken var inte kvadratiska utan rektangulära med synligt mått 57x67cm (det var svårt att avgöra hur mycket arken överlappade). Takpapp tillverkades i Sverige redan vid slutet av 1700-talet. När Kyrkås nya kyrka stod klar 1845 ska både långhus och torn ha varit täckta med papp. Det är därför sannolikt att det handlar om den ursprungliga taktäckningen på tornet.

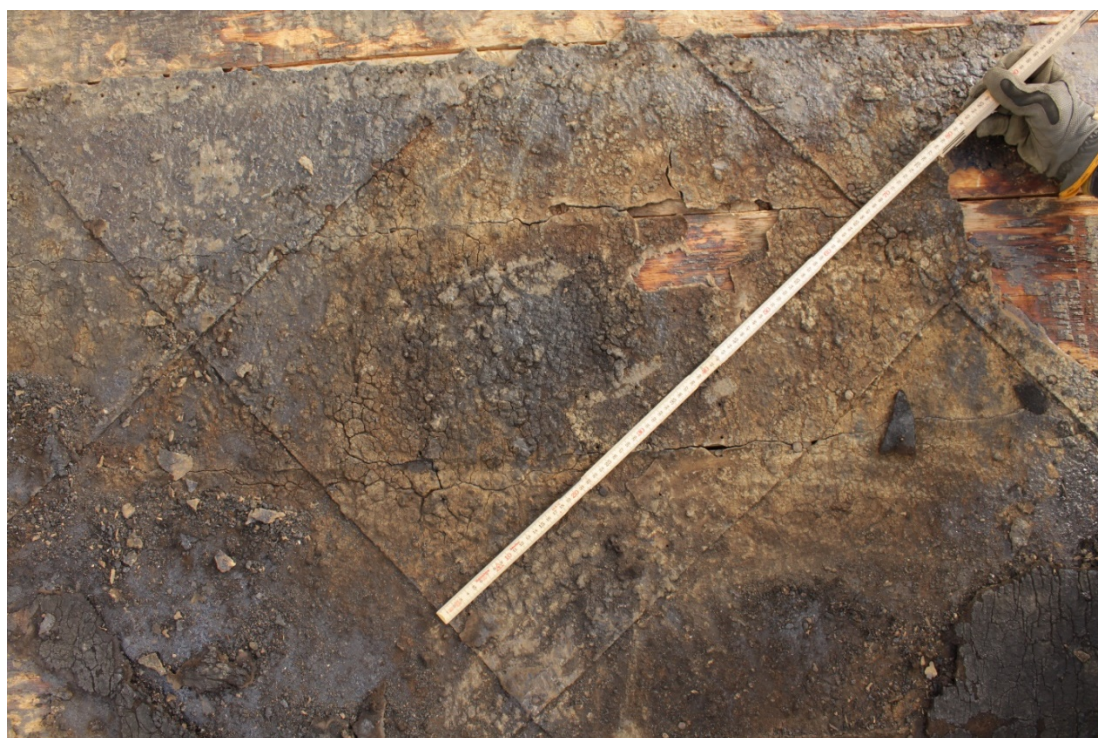

Figur 8 Under plåten låg horisontella våder med en tjock takpapp.

Antikvarisk medverkande undrade om det var möjligt att spara någon del av papptaket. Entreprenören menade att det var svårt, då det fanns skador i rotet under som behövde åtgärdas och det var svårt att avgöra skadornas omfattning när pappen satt kvar. Om det var möjligt, så skulle de dock försöka spara ett parti av det understa papplagret. En liten del av papptaket kom att sparas mitt på det södra takfallet.

Figur 9 På tornvinden återfanns en etikett med texten ASFALT-TAKPAPP från Munksjö Pappers Bruk.

Figur 10 Under våderna med takpapp, fanns ett äldre lager med ark lagda i rombmönster.

I nordöstra hörnet på tornhuven byttes en del av en bjälke. Totalt byttes ca 5 m² av takrotet. Ytan täcktes sedan med underlagsduk (Haloten steel) med dold spikning. Ny dubbelfalsad plåt monteras med ca 4 cm förskjutning av falsarna. Färdig skivstorlek ca 59,5x106 cm. Nya dubbelfalsade ståndsivor med färdig höjd 25 cm monterades. Slättäckning av lanterninens bas, från taket på tornhuven upp till anslutning mot lanterningolvet var tidigare vit, men kom efter åtgärd att bli svart likt lanterningolvet.

Figur 11 Delar av rotet på tornhuven var rötskadat (foto: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg AB).

Figur 12 I nordöstra hörnet på tornhuven byttes en del av en bjälke (foto: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg AB).

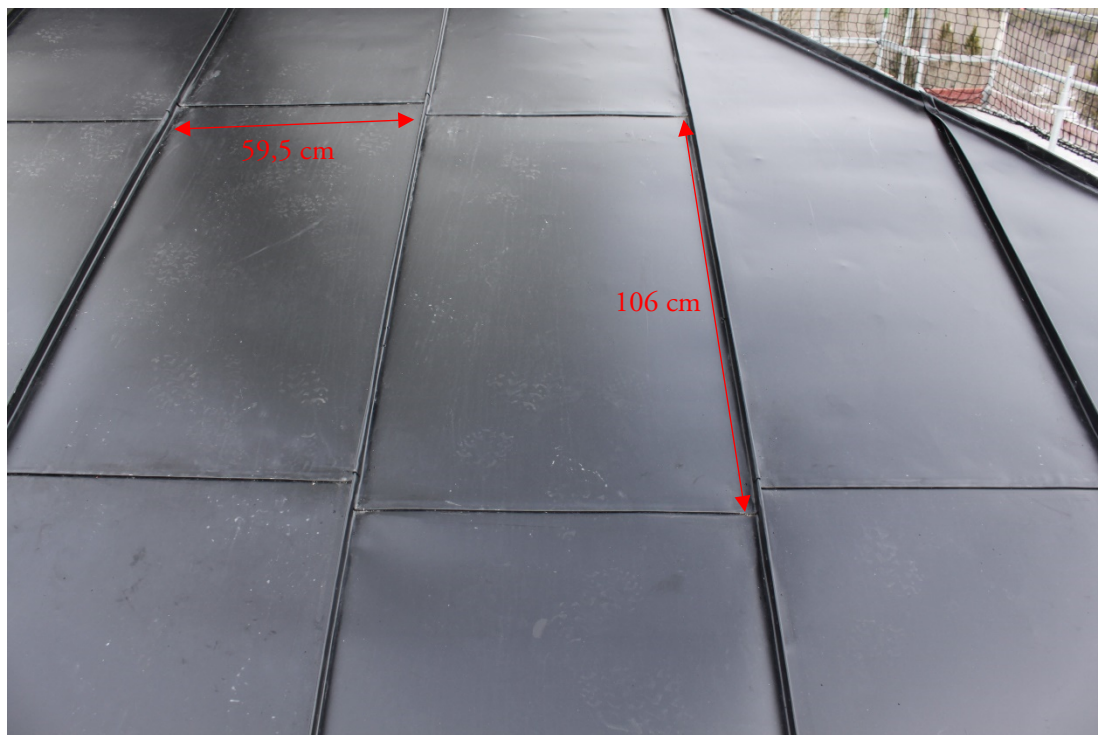
Figur 13 Den bytta bjälken och det nya rotet (foto: Torbjörn Cajonberg, Winther bygg AB).

Figur 14 Tornbuv efter åtgärd.

Figur 15 Ny dubbelfalsad plåt har monterats med ca 4 cm förskjutning av falsarna.

Figur 16 Färdig skivstorlek på det nya taket är ca 59,5x106 cm.

Lanterningolv

Plåttäckning, trägolv och golvbjälkar togs bort. När man tog bort plåten på lanterningolvet, visade det sig att plåten inte var falsad, utan endast spikad. Att det inte blivit större skador under, trodde entreprenören berodde på den tjocka takpapp som låg under. På trägolvet förekom röt-skador. Under golvet var även bjälkarna rötskadade.

Alla fyra golvbjälkarna under lanterningolvet förnyades. Mot öster gjordes en mindre ilagning av urtaget som bjälken vilar på. Lanterninen försågs med ett nytt trägolv. En ny högre sarg kring takluckan monterades och en ny taklucka tillkom (den gamla luckan ställdes undan). Golvytan täcktes med underlagsduk (Haloten steel) med dold spikning. Ny dubbelfalsad plåt (mattsvalt) monterades på golvytan.

Figur 17 Lanternin sedan plåt rivits på både väggar och golv.

Figur 18 Rötskador förekom i golvet på lanternin.

Figur 19 Alla fyra golvbjälkarna under lanterningolvet förnyades.

Figur 20 Mot öster gjordes en mindre ilagning av urtaget som bjälken vilar på.

Figur 21 Nytt golv på lanterninen.

Figur 22 Lanterninens golv efter åtgärd.

Lanternin

Efter att den galvaniserade plåtbeklädnaden på in- och utsida av lanterninens väggar plockats bort, kunde man skapa sig en bild av hur lanterninen sett ut tidigare. På utsidan syntes spår av en gul kulör (ungefär motsvarande NCS S 2020-Y20R) med vitt kring öppningarna och i hörnen. Närmast öppningen satt en trälist 45mm bred. Den målade omfattningen var 142mm bred (inklusive trälist). Hörnmarkeringen var 220mm bred. Trälisten kring den rundade överdelen är fasad i nederkant, antagligen har detta gjorts i samband med att utsidan kläddes med plåt, för att jämna till underlaget. Under den gula färgen kunde en mörk ram (55mm bred) anses kring öppningarna.

På insidan var lanterninens väggar röda (NCS S 3040-Y60R). På det röda färgskiktet fanns fullt av klotter i form av namn och datum. De tycks härröra från 1800-talets slut och början av 1900-talet. Den yngsta dateringen som hittades var från 1902. Vid ungefär denna tidpunkt bör lanterninen ha klänts med plåt på insidan. Annars borde det ha funnits senare dateringar på väggarna. Under den röda färgen syntes en grå kulör (NCS S 2005-G90Y).

Figur 23 På utsidan syntes spår av en gul kulör med vitt kring öppningar och hörn. Närmast öppningen satt en trälist 45mm bred. Den målade omfattningen (inklusive trälist) var 142mm bred.

Figur 24 Under den gula färgen framträdde en mörk ram kring öppningarna.

Figur 25 På insidan var lanterninens väggar röda. På det röda färgskiktet fanns fullt av klotter i form av namn och datum.

Ny slussad/hakad slättäckning av plåt har monterats på lanterninen (kulör 90 varmvit från Plannja, ungefär motsvarande NCS S0502-Y). Vid jämförelse med den tidigare plåtinklädnaden, stämde den bra överens med den tidigare kulören, varför den valdes för inklädning av lanterninen. Den nya plåten täcker en hel sida på bredden. Skiften är 53,5 cm höga. En fråga som kom upp var om det skulle vara stående eller vikta falsar kring öppningarna. Vikta falsar skulle gå att göra upp till rundningen på öppningen, sedan skulle det bli stående. För att få en jämn linje kring öppningen, blev det stående falsar.

Figur 26 Vid jämförelse med den tidigare plåtinklädnaden, stämde Plannjas kulör varmvit (ungefär motsvarande NCS S0502-Y) bra överens med den tidigare kulören.

Figur 27 Lanternin under pågående arbete.

Figur 28 Lanternin efter åtgärd.

Figur 29 Insida lanternin efter åtgärd.

Figur 30 Möte mellan golv och vägg i lanternin efter åtgärd.

Takavvattning

I rapporten från Tyréns AB (2019-07-03) rekommenderas att man kompletterar kyrktornet med hängrännor och stuprör. En hängränna har monterats runt tornet. Spår för krokar till rännan har frästs i takrotet. Två stuprör med skarpa vinklar har monterats ca 0,5 m in från hörn på tornets västra fasad. Dessa avslutas nedtill med utkastare mot långhusets tak.

Tak lanternin

Beställare och entreprenör kom överens om att behålla plåten på lanterninen och endast laga i hål och mindre skador. Gamla spikhål har tätats och ett åskledarfäste har bytts ut mot ett nytt falsfäste. Nästa gång som tornet ska avfärgas, bör man dock även åtgärda taket på lanterninen, kors och korsglob och måla taklisten i trä. Entreprenören menade att taket bör bytas inom ca 10 år, det förekommer rostskador och en del av träkonstruktionen är rötskadad. Korsets plåttäckning har börjat få viss sprickbildning, men träkonstruktionen i korset verkar vara i bra skick.

Staket

Staketet i lanterninöppningarna demonterades under arbetet, för att sedan återmonteras (utan åtgärd) med grov skruv och tätning mellan.

Figur 31 Takavvattning mot väster.

Figur 32 Stuprören avslutas med utkastare mot långhusets tak.

Produkter

Underlagsduk: Lindab AB, Haloten steel.

Plåt: Lindab AB, Svart matt på takdelar, Plannja AB, vit på väggar, kulör 90 varmvit (NCS SO502-Y).

Vattenavrinning: Lindab AB. 125 mm ränna/90 mm rör. Vit

Administrativa uppgifter

Objekt:	Kyrkås kyrka
Fastighetsbeteckning:	LUNGRE 1:9
Jamtli's diarienummer:	Dnr 45-2021-F8AHE
Länsstyrelsens diarienummer:	433-7177-2019
Uppdragsgivare:	Häggenså Lits Kyrkås församling Lits prästbord 836 92 Lit
Entreprenör:	Winther Bygg AB Box 475 891 29 891 51 Örnköldsvik
Underentreprenörer:	Hammarstrands bygg AB Ånäsågen 4 844 61 Kålarne
Antikvarie:	Stiftelsen Jamtli Box 709 831 28 Östersund

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2021

ISSN 1654-2045

- 2021:1 Huså herrgård. Fasadrestaurering 2020
Sara Höglund
- 2021:2 Lillhärdals kyrka. Omläggning av skiffertak, 2020
Henrik Ylikoski
- 2021:3 Bostadshus i Lungre. In- och utvändiga åtgärder, 2020
Henrik Ylikoski
- 2021:4 Lövkläppen. Byggnadsdokumentation, 2020
Lasse Wagenius, Björn Olofsson och Sara Höglund
- 2021:5 Värnamo stationsområde – kulturhistorisk utredning
Björn Olofsson och Kristina Jonsson
- 2021:6 Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Brunflo 336 (L1945:1505), gårdstomt
Anna Engman
- 2021:7 Reparation av norra takfallet på Mattmars kyrka 2018
Björn Olofsson
- 2021:8 Brunflo kyrka. Omläggning av skiffertak, 2020
Henrik Ylikoski
- 2021:9 Norderön. Schaktningsövervakning inom blästbrukslämning och intill gravhög
Kristina Jonsson
- 2021:10 Arkeologisk utredning i Handsjö nära fornlämning L1946:856/Rätan 125:1, boplat
Annabell Rahm
- 2021:11 Ridhus i Hackås. Arkeologisk utredning i gravhögars närhet
Kristina Jonsson
- 2021:12 Arkeologisk utredning och förundersökning i Handsjö inom
stenåldersboplaten L1946:110/Rätan 98:1
Annabell Rahm
- 2021:13 Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom
lägenhetsbebyggelse L2020:10357
Annabell Rahm
- 2021:14 Arkeologisk efterundersökning och skadedokumentation
av lämningarna Lit 2:2, Lit 56:1 och Lit 407:1
Annabell Rahm
- 2021:15 Tännålen. Arkeologisk utredning vid stenåldersboplatser
Kristina Jonsson
- 2021:16 En boerne (samisk förvaringsgrop) i Fjällnäs. Arkeologisk utredning
Kristina Jonsson

2021:17 Vid stenåldersboplatser längs Rätanssjön. Arkeologisk förundersökning inom L1946:1028 och arkeologiska utredningar etapp 2 vid L1946:643 och L2020:7832
Kristina Jonsson

2021:18 Kyrkås kyrka. Restaurering av lanternin och torntak, 2021
Henrik Ylikoski